

Ha már Bácska szóba került...

Pontos kezdeményezésnek tekinthető, hogy az BS — feladva végre az indokolatlan féltelmet és titkolózást — helyet adott a magyar társadalom „hagyományosan kényes”, és hagyományosan elhanyagolt kérdésének nyilvános vitájához. A vitát kezdeményezőök eredeti célja feltehetően nem is annyira az önpusztítás rejtélyének megvilágítása volt, hanem a közvélemény felrázása. E közlemény megjelenése ugyanis, érzésem szerint, összefüggésben állhat annak a tudományos pogramnak az elkészültével, amelyben a magyar szakemberek legújabb kíváncsi betekintést nyújtanak az illetékeseknek az öngyilkosság, alkoholizmus, neurózis, elmebaj, bűnözés szövevényes kérdéskörébe, a magyar társadalomban megfigyelhető devians jelenségek elterjedtségének méreteire, tendenciáira, összefüggéseire. Az időbeli egybeesés aligha véletlen. A helyzetváltoztatást célzó folyamatok keresztülviteléhez a közvélemény felrázásával megfelelő „tömegbázis” kell teremtenünk, illetve eligazító cselekvő erőt kell mobilizálni a renyhesség és „lelki restség” leküzdéséhez.

Megtört tehát a jég. Felemás módon egyébként. Mert lám, alig hangzik el a kérdés: „Mért menekülünk mi gyakrabban problémáink elől az öntudatlanság menedéke, mint esetleg más nációbeliek?” (Czeizel). Mivel magyarvagyó másokénál is aggasztóbb önpusztító hajlamuk? Máris követi ezt valami megmagyarázhatatlan aggályoskodás, elbizonytalanító, kétségeket támasztó óvatosság. Czeizel szakemberekre, köztük Buda Bélára hivatkozva mondja, hogy — az „önpusztítás ragályosága miatt” — talán nem is helyénvaló a kérdés nyilvános vitája. Hozzászólásában Buda szűkességét érző a helyesbítésnek annyiban, hogy azért „egy értelmiségi réteg felől nyilvánosság előtt” beszélni lehet és kell róla. Mások számára azonban — gondolom, főképp azok számára, akikről folyik a vita — a téma tabu, mert „mintát ad”. Ez az elhatárolódás azokról, akikről szó van, túl azon, hogy sérelmes és joztalan, öhatatlanul fellejtőjává és elmentmondossá teszi az öngyilkossággal kapcsolatos segítő szándékot és oknyomozást. Ellenvetésem itt inkább mégis elsősorban azzal az önellentmondással. kapcsolatos, amit legszembetűnőbben Buda példáz. Az öngyilkosságokra vonatkozó adatszolgáltatásokkal kapcsolatban nyíltan — egyébként joggal — a hatóság szemére hányja a „hasadtlelkűséget”, s méltán neheztelmezik az öngyilkosság kutatásával és a publikációs kísérletekkel, járó kálváriát, ugyanakkor azonban a kirekesztést és titkolózást mások lányába maga is javallja, az öngyilkosság megítélésében tapasztalható bizonytalanságot koncepciójában maga is sugallja.

A „magyar lélek” vélt vagy tényleges sajátosságai, és a vele összefüggő öngyilkossági hajlammal kapcsolatban Buda Béla utal a más országokban élő magyarok hasonló szinten levő öngyilkossági készségére. A statisztikai adatok valóban azt bizonyítják, hogy az országhatártól övező magyarok területének magas az öngyilkosság aránya; nagyjából megfelel a határon belül élők öngyilkossági hajlamának. Sőt egyes területeken, különösen Bácskában szembetűnő, de nemcsak magyar rekordot dönt az önpusztítás, de

minden elképzelhető sötét jóslat felülmúlva, a maga nemében egyedülálló gyakoriságot mutat a világon. A helyzet Szabadkán a legsúlyosabb: itt az öngyilkosság gyakorisága kétszerese az azonos időszakban vett magyarországi átlagnak, két és félszerese a vajdasági, öt és félszerese az országos átlagnak, és közel hússzorosa a legalacsonyabb öngyilkossági arányszámú Kosovó átlagának.

Ne fásszunk olvasóinkat szám adatokkal. Az öngyilkosság statisztikai jellemzői amúgy is ismeretesek a magyarországi szakemberek előtt. Ugyanez azonban nem mondható el az itt folyó munkáról, az öngyilkosság, vagy a tágabb értelemben vett önpusztító magatartásformák témakörében megjelent kiadványokról. Sőt, érkezelhet talán bizonyos fokú elhatárolódás is a témába vágó, ám a határokon túl megjelent magyar publikációktól.

Erről is lehetne bőven írni. Ennél azonban sokkal fontosabb most — élve az alkalom kínálta lehetőséggel — dióhéjban összefoglalni az önpusztító magatartással kapcsolatos kutatási eredményeinket a magyar olvasó számára. (Részletesebb kifejtésük megtalálható a „meghívott” halál — Fórum, 1979. — és a Magatartásformák és társadalmi viszonyok — Fórum, 1983. című kiadványokban.) Túl azon, hogy a gond közös, és az okok feltárásában, illetve az orvoslás lehetőségeinek felkutatásában valamennyien érdekeltek vagyunk, hozzászólásra késztet több szempontból maga a vita is.

A Czeizel által felvetett kérdés sok irányból kínálta magát továbbgondolásra. A legfontosabb mindenképpen az okok feltárása volna, annak megválaszolása, hogy miért menekülnek annyian az alkohol öntudatlanságába, illetve, hogy mi váltja ki a sok lelki meghasonlást és önpusztítást. A vitát olvasva viszont az a benyomásom, hogy éppen az okokat illetően nagy a bizonytalanság. A felkínált magyarázatok mindenesetre megengedhetlenül legyeszerűen látják az alapproblémát. A „mintára”, „ragályra”, hibás társadalmi „beidegződésre”, a szülők és az értelmiség „felelőtlenségére” alapozó koncepcióval megismerkedve az olvasónak úgy tűnhet, hogy mi „bűn lelkű” önpusztító magyarok tulajdonképpen csak egy rossz szokás áldozata vagyunk. A szerzők egybeesően magyarazata szerint ugyanis a közvélemény „megértő” az öngyilkosságot iránt; az önpusztítás irodalmi művekben való „heroldálása”, s nem utolsósorban nagy költőink, nemzeti hőseink személyes példái pedig szinte sugallják számunkra az életvezetési nehézségekkel kapcsolatos rossz megoldást. Egy szó mint száz: kulturális életünk értékeinek anakronizmusából fakad a ronitó hatás. S ha így van, a megoldás értelem szerint nem lehet más, mint ennek a hamis érték tudatnak a megváltoztatása, amiben természetesen a legnagyobb felelősség az értelmiségre, művészekre, újságírókra s mindenekelőtt a közszellem legmeghatározóbb mai alakítóira, a tévé és rádió műsorszerkesztőire hárul.

Mindez azonban nemcsak hogy megengedhetetlen legyszerűsítés a valóságnak, de akik hadat üzennek az „öngyilkossági mítoszának”, maguk is egy mítosznak az áldozatai. Annak a mítosznak, amely az individuális életvezetésben az egzisztenciális krízishelyzetekre vonatkozóan a társadalmi struktu-

rális viszonyok rovására túldimenzionálja a szellemi kultúra hatását.

Vitatathatnánk, hogy az öngyilkosság (alkoholizmus, neurózis) „valamiféle problémamegoldási mód, menekülési út, reakcióforma”, ahogyan azt Buda helyesen állítja. Jobban utána kell járnunk azonban a magatartásformák kialakulásának. Az élet elől megutamatódást nem ehet, nem elegendő „kulturális szokásgyűjtés” (Buda) tárgyalni. Nem lehet, nem elegendő az önpusztítást az emberre „birkatermesztéssel” (Czeizel) magyarítani. Ha nem mutatunk rá, hogy miből fakad, mit jelent meg az a magatartás, igazságtalanná válik az életükkel boldogulni nem tudók megbélyegzése és megaláztatása. Ellenben, ha a „birkatermeszt” titkát feltárjuk, kezünkben az önpusztítás magyarázata is. Ereszkedjünk hát lejjebb a pokol bugyraiba. Vállaljuk, amire Csepeli biztat bennünket: a restség, a mellébeszélés helyett a „gondolkodás kinyitja”, hogy az illúziókba menekülés, a csodákban való reménykedés és az eltorzított, megismerésre alkalmatlan ideológiai helyett jobban megközelíthessük a teljesebb igazságot.

Andorka, osztozva Czeizellel és Budával a szülői, családi „minták” devians viselkedésre socializáló hatásának koncepciójában, illetve az alkoholizmus, öngyilkosság, kulturális tradíciók elmarasztalásában, további magyarázati lehetőségeket is felkínál. Közülük főként a szocializációs magyarázattal érdemes foglalkoznunk, mint ahogy ez a legelterjedtebb és legkedveltebb koncepció ma a devians jelenségek kutatásában. E koncepció szerint, ha „a szocializáció valami megzavarja”, akkor az illető személy később, felnőtt korában nem tud érett, egészséges személyiséggé viselkedni, s várható, hogy nehéz helyzetekben, újabban konfliktusok hatására, devians viselkedésbe menekül. Elellentében a fejlődésében „zavart” nem szenvedett, „egészséges”, „erős” személyiség mindig mestrból a helyzetekkel és a feszültségekkel megbirkozik. A modernizáció, a felbomló családok, a szülők és gyermekek közötti rossz kapcsolat stb. hatására a „szocializációs zavarok” mind gyakoribbá válnak, ebből kifolyólag nő az alkoholizmus, neurotikusok és öngyilkosok száma is.

Így a magyarázat. Csakhogy ez a koncepció sántít. Olyan szabályokat, „törvényszerűségeket” kínál fel a lelki jelenségek értelmezéséhez, amelyekkel logikailag ugyan rendet visz a megmagyarázhatatlannak látszó történészekbe, valóban azonban meghamisítja az okozati összefüggéseket, és korlátozza a kérdéskör megértésének lehetőségét. A szocializációs elmélet gondolati előfeltevése szerint ugyanis a személyiség pusztán pszichológiai törvényszerűségeinek enedelemkedik, következtetése, kény, ha az érvény éltet során valamilyen rendellenesség felüti fejt, ha a személyi magatartás a társadalmilag kívánatosnál eltér, azt csakis a szocializáció „elégtelenségével”, az öntörzvényű fejlődést „megzavaró” környezeti hatásokkal lehet magyarázni.

A valóságban másként fest mindez. Nincs „gyengébb” és „erősebb” személyiség, csak hátrányosabb és előnyösebb helyzetű. Ez a „hátrány” és „előny” nemcsak a kitűzött célok, az érvényesülés, a magasabb életszínvonal megvalósításra felhasználható eszközökért értenek, hanem olyasmiben is ki-

fejeződik, aminek a devianciakutatás viszonylag kevés figyelmet szentel. A személyiség teherbírást, állóképességét, küzdőszellemét, a személyi érettség szintjét, a magatartás egyéni sajátosságait — az egy-egy osztályra és rétegre jellemző sajátosságok mellett — mindenekelőtt azok a személyi függőségi viszonyok (kötődések, kapcsolatok) határozzák meg, amelyekbe az ember beleszületik. A kialakuló személyiség szokásaiban, beállítódásában, karakterjegeiben interperszonális helyzetek ezekhez a belső feltételekhez fog igazodni. Ezek a feltételek, viszonyulások válnak a kialakuló személyiség „szövetévé”, ezeknek és a belőlük sarjadó, rájuk épülő kapcsolatoknak és kötődéseknek a jellege, teherbírása határozza meg az „erőt”, vagy „gyengeséget”, a személyi megnyilatkozások módját és lehetőségét. A szülői, családi „minta” kizárólag a tanulási és utazási folyamatok jelentőségét emeli ki. Nem vitatva el az utazási folyamatok jelentőségét, tisztában kell lennünk azzal, hogy magatartásunk végül is a számunkra adottot létezési mód lehetőségével köré szerveződik.

A devians magatartás az interperszonális helyzet megoldatlanságának áthidalási kísérlete. A gyökértelenségből fakadó egzisztenciális bizonytalanság és szorongás elhárításának módja. Így a „birkatermesztet”, illetve annak fentebb elmarasztalt megnyilatkozását is az egzisztenciális bizonytalanságot nyújtó kapcsolatok hiánya kényszeríti ki. De nem csak az.

A túlzott engedelmesség való halál, a cselekvési gátoltság nevelés és kondicionálás kérdése is. A gyermek számára a család nemcsak „mintát” ad, de rákényszeríti arra is, hogy megtanuljon mások akarata szerint élni. A családi kapcsolatok jellemből fakadóan az „ervekedés” végtelen sokféle formája jöhet létre. A megoldatlan interperszonális helyzet a kiszolgáltatottság, kapcsolati igény, szeretetszomj mértékében növeli a viselkedéssel kiváltott környezeti reakciókat (büntetéssel, szeretetmegvonással) szembeni érzékenységet. Helvettük eme sajátosságából fakadóan így sokan a túlkondicionálás áldozatai lesznek, ami a konfliktusok kiváltotta szorongásban és cselekvési gátoltságban fejeződik ki. A szorongás és cselekvési gátoltság viszont

a konfliktusok megoldása szempontjából, eleve hátrányt jelent. A helyzetet csak súlyosbítja, ha a bennünket egzisztenciánkban érintő konfliktusok megoldásának objektív lehetősége is hiányzik. A konfliktusok a társadalmi élet természetes velejárói, s elvileg a fejlődést, a fennálló viszonyok és állapotok meghaladását szolgálják. Feltéve, hogy a konfliktusokat elszennvedő személyek szembenézhetnek a konfliktusok okával, és módjuk van azokat valamilyen formában befolyásolni. Ellenkező esetben, ha a nyílt és demokratikus érdekegyeztetés lehetősége hiányzik, ha a kollektív megoldáskeresés kimúl a társadalmi struktúra bürokratizálódásában, ha a cselekvéssel járó kockázat és többletfelelősség kizárólag — az egyén számárára íródik, a szilárd (=sorsközösséget jelentő) kapcsolatok és megfelelő (=érzelmi biztonságot nyújtó) kötődéseket nélkülöző ember számára nemcsak a súlyos konfliktushelyzetek válnak megoldhatatlanná, de előbb-utóbb kilátástalanná válik a mindennapi küzdelem és helytállás is.

Mit lehet tenni? Vitapartnerreim — joggal — meglehetősen szkeptikusak a gyors és látványos eredményt illetően. Reálisan számolva a lehetőségekkel, beérnek a kutatómunka fejlesztésével, a szemléletformálással, a krízisosztályok és telefonos lelki elsősegély-szolgálatok létrehozásával. Készségeket, hogy már ez is, mint minden (odaforulást) osztóssz a társalman ember gondjában, fájdalmaiban, értékes és életmentő. De — igazán van Andorkának — ez csak tüneti kezelés. Megítélésem szerint voltaképpen nem is az önpusztítás, „hajlam” megszüntetésére kell törekednünk, hanem az ember lelki szilárdságát, életigenlését kell erősíteni. Ehhez viszont az egyetlen igazán emberhez méltó magatartás: a közösségformáló cselekvés lehetőségeinek megteremtése. Enélkül egyébként előbb vagy utóbb mindenkinek szembe kell néznie azzal a veszéllyel, hogy kapcsolatai leépülnek, életere becsúsz, viselkedési sémái elgyökülnek, s ennek következményeként egész élete reménytelenné válik és értelmet veszti.

HASADTLELKŰEK VAGY KÉSZSÉGESEK?

Buda Béla **Lelki restség...** Még egyszer az öngyilkosságról című cikkében (Élet és Irodalom, január 21.) a következő megállapítást teszi: „Bizonyos lelki restség mutatkozik már a probléma kezelésében is. A hatóságok most is »hasadtlelkűek«. Ez abból áll, hogy a statisztikai adatokat közrebecsítják, megadják nemzetközi statisztikai kiadványoknak. De az adatok között részletekben meg a kutatók is nehezen kapják meg itthon, mert a kiadványok közlésekor a használatra készülnek (igaz, némely nagy könyvtárból ki lehet kölcsönözni őket).” Tekintettel Buda Bélának a Statisztikai Hivatal munkáitására fennálló, hosszabb múltra visszatekintő személyes és intézményes kapcsolataira, ez a megállapítás meglepő. Az említett kapcsolatot nyomán ugyanis feltételezhetően Buda Béla számára is ismertek a következő tények:

1. A Statisztikai Hivatal 1958 óta rendszeresen nyilvánosságra hozza az öngyilkosságok adatait a nagyközönség számára is hozzáférhető (könyvtári forgalomban kapható) különféle kiadványokban (például Statisztikai Évkönyv, Demográfiai Évkönyv; a most megjelent Népesedési és Társadalmistatistika [Zsebkönyv]). Ezek nemcsak azonosak a nemzetközi statisztikai kiadványokban (ENSZ, Egészségügyi Világszervezet) publikált adatokkal, hanem bővebbek, részletesebbek azoknál.

2. A folyamatok, rutinszerű és nyilvános publikációkon ki-

vül a szakemberek, illetve a témával foglalkozók részére — ide értve a sajtót és a tömegkommunikációs szerveket — speciális összehallgatásokat is készítenek. Egyrészt háromvenként összeállítunk egy kiadványt, amit az érintett szerveknek, folyóiratoknak, szakembereknek megküldünk, de hozzáférhető ez a könyvtárakban is. Ezen túlmenően, ha az érintettek részéről igény jelentkezik — amint ez legutóbb például A társadalmi beilleszkedés zavarok című kutatási főlány keretében történt — adatainkat készséges bocsátással rendelkezésre a kutatók által meghatározott szempontok szerint összeállított dokumentációban, elemzésekben. (Ez egyébként természetes: minden statisztikus örül, ha adatai iránt érdeklődnek.)

3. Mindig készségesen közreműködünk — részben saját kezdeményezésünkre is — más kutatóhelyekkel közös vizsgálatokban az öngyilkosság témakörében. Így például az 1970-es évek elején a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézetével végeztünk közös kutatást a budapesti öngyilkosságokról (ennek eredményeit ugyancsak nyilvánosan publikáltuk). A statisztikusok — önállóan vagy társszerzőként — számos tanulmányt, elemzést publikáltak különféle folyóiratokban is.

dr. Vukovich György
főosztályvezető
Központi Statisztikai Hivatal